

Handeln med färger i Hälsingland under 1700- och 1800-talen

Ingalill Nyström och Anders Assis

Syftet med denna artikel är att försöka klargöra hur och var handeln med målarmaterial bedrevs i Hälsingland mellan 1700- och 1800-talets slut. Vi exemplifierar med hjälp av två handelshus i Hudiksvall, ett apotek i Söderhamn, två lanthandelsbodas i Delsbo respektive Färila och en brukshandelsbod i Fågelsjö. Utöver dessa fanns ett flertal andra handelsplatser som identifierats och nämns i artikeln. Studien är ett försök att förstå på vilka sätt målarna kunde införskaffa sina målarmaterial samt att ge en bild av hur varusortimenten och prisnivåerna såg ut under perioden. Kringvandrande målare kan givetvis också haft med sig pigment och målarmaterial från andra orter utanför Hälsingland. Det empiriska studiematerialet har bestått av kyrkohandlingar, konkursakter, domstols- och visitationsprotokoll samt arkivmaterial efter olika handlare och apotekare. Gällande prisnivåerna har framför allt kvittenser, fordringar, lagervärderingar vid konkurser och bouppteckningar studerats. Vi utgår från att det vid konkursutredningen har funnits prislister med jämförpriser (å-pris/mängdenhet) på samtliga produkter och att förrättaren sedan värderat varje vara utifrån den mängd som funnits vid konkurs-tillfället. I minuthandeln anges ofta å-priser. Vi har sedan omräknat priserna till dagens enheter och i riksdaler banco (Rdr) i decimalform. I enskilda fall har endast inköpspriser gått att tillgå. I de fallen har uppgifterna angetts med asterisk i tabellerna i texten. I artikeln jämför vi avslutningsvis resultatet

från arkivalierna med färganalyser utförda inom ramen för forskningsprojektet *Interiören i dekorerade Hälsingegårdar: en holistisk studie av ett kulturhistoriskt Världscarv* finansierat av Vetenskapsrådet.

Handelns utveckling i Sverige under 1700- och 1800-talen

Fram till 1800-talets mitt var handeln i Sverige till stora delar begränsad till städer och köpingar (jfr Brismark & Lundqvist 2010; jfr Nyström 2012:82). Det fanns fasta marknadsplatser på landsbygden, men där fick handel endast ske vid enskilda tillfällen med särskild periodicitet. Landskapsförbudet tillät inte handel utanför städerna, utöver marknadshandeln och naturligt handelsutbyte av egenhändigt producerade varor. Under sent 1700- tal, tidigt 1800-tal började handelsförbudet att luckras upp något. Exempelvis tilläts borgare från städerna, så kallade kontingentborgare, att bedriva mer eller mindre fast handel på enstaka landsorter (Brismark 2008:46, 87). Denna typ av verksamhet hade även förekommit tidigare men hade förbjudits år 1739. År 1846 kom en näringsfrihetsreform, som innebar möjligheten att fritt öppna lanthandel på orter minst tre mil från närmaste stad (ibid.:43f). Knappt 20 år senare, år 1864, blev det helt fritt att öppna handel på landsorten. Det är också runt 1860-talet som en mer specialiserad färghandel startar i Sverige, och särskilda handelsbodas började saluföra mål- och konstnärsrelaterade material. Före dess hade

1. Apoteket i Järvsö socken var beläget på Stenegård mellan åren 1859–1951 Foto: Stig Andersson.

pigment, färgämnen och bindemedel saluförts via apotek och kryddbodar, för att kring skiftet 1700 och 1800 även säljas i specerieller viktualiehandelsbodas. Såväl specerier som viktualiehandlare tillhandahöll dagligvaror och livsmedel. Specerihandeln omfattade endast torrvaror som mjöl, kaffe, salt, kryddor och liknande. Utöver torrvaror hade viktualiehandlarna rätt att även bedriva handel med färskvaror som fisk, smör, kött och dylika produkter (<http://www.saob.se>).

Fast handel i Hälsingland

I Hälsingland fanns under perioden två städer: Söderhamn och Hudiksvall, vilka båda låg utmed kusten. Kommersen av målarråvaror borde framför allt ha varit förlagd till dessa städer, vilket kan beläggas i till exempel kyrkoräkenskaper. I Ljusdal år 1826 införskaffade kyrkan färger till klockstapelns och kyrkdörrarnas målning direkt av en

handlare J. Sandberg i Hudiksvall (Ljusdal Kyrkoräkenskaper 8/8 1826). Senare under 1800-talets första hälft startades även några handelsbodas och filialapotek på spridda landsbygdsorter. Några orter hade haft mer eller mindre fast handel redan tidigt 1800-tal. Exempelvis var i byn Vi i Delsbo socken, åren 1813–1829, en handlare vid namn Lars Fahlander verksam. Genom hans bouppteckning från 1829 syns det att han idkade handel med målarmaterial. En annan tidig handlare var Per Dalbom i Horne, Ljusdals socken, i vars bouppteckning från 1820 det framgår att han drev en handelsbod (Brismark 2008). Under 1830-talet etablerades flera fasta viktualiehandelsbodas i olika delar av landskapet. Daniel Trolin etablerade år 1832 den första handelsboden i Edsbyn och i grannsocknen Alfta startade Anders Modin en handelsrörelse omkring år 1835, vilken sedan drevs i ett decennium (bouppteckning från 1845).

teckning Alfta socken från 1845; Brismark 2008:84f, kyrkböcker för Alfta socken). I Färila startade Carl C. Forsberg handel år 1837 och i Järvsö startades handel år 1839 (jfr Björklund 1973). Kring 1850 fanns fast etablerade handlare på ytterligare orter: Lars Lindström i Hanebo socken, P.O. Iggersten i Bollnäs socken, Per Haglund i Bjuråkers socken.

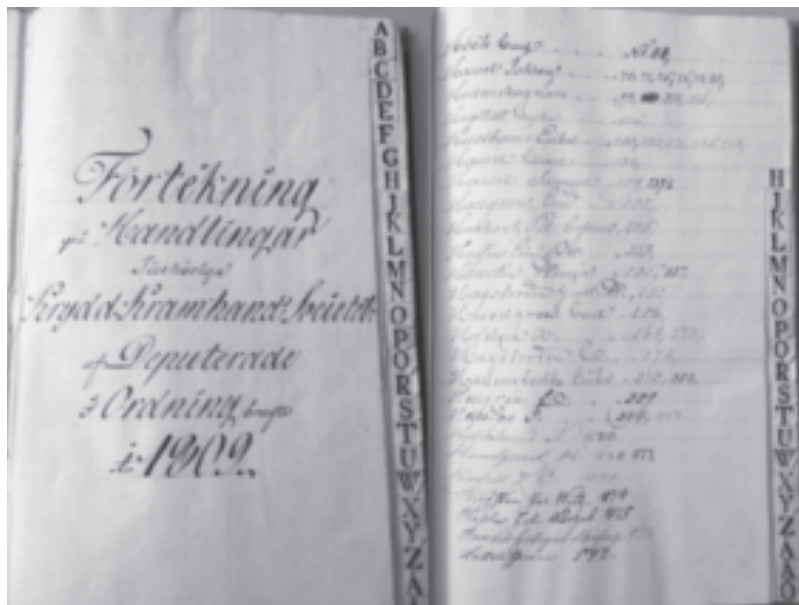
Filial- och sockenapotek etablerades något senare än övrig handel i Hälsingland. Det tidigaste öppnades i byn Öje, Järvsö år 1845. Det var apotekare Kayser i Söderhamn som startade filialapoteket (E1 5A vol. 1–23 1778ff; SE/RA/420608/D2D/2). Något år senare tog apotekare J. Bruhn i Hudiksvall över, vars verksamhet ägdes av E.A. Söderbergs sterbhus. Verksamheten flyttades i slutet på 1850-talet till Stenegård i Järvsö, se figur 1 (jfr Björklund 1973). På 1860-talet öppnades flera sockenapotek, exempelvis ett i Skog år 1864 och ett i Alfta år 1865.

Huruvida alla ovannämnda handlare och apotekare på landsbygden saluförde målar-material är inte känt men några av dem har vi belägg för att de sålde pigment och färgämnen, vilket kommer att presenteras nedan. Utöver handel i apotek och fasta handelsbodar kan även handeln av målarmaterial ha förekommit på de årligen återkommande marknaderna. Fasta marknadsplatser inom landskapet, utöver de i städerna, fanns i Alfta, Bergsjö, Bjuråker, Färila, Gnarp, Järvsö, Ljusdal och Ovanåker (Kööhl 1958; jfr Öhman 1950: 110f; jfr Brismark 2008:45). Dessa marknader var av varierande storlek och betydelse. Vissa pågick någon enstaka dag medan andra kunde pågå i flera dagar. Samtliga marknader var inte aktiva under hela perioden som studien avser. Hälsingarna hade förstås möjligheter att handla utanför det egna landskapet, i andra städer men också på de många marknader vilka besöktes för att sälja egenproducerade varor, som exempelvis Sala, Uppsala, Västerås och Hedemora samt Röros i Norge.

Annan handel på landsbygden i Hälsingland
Ute på landsbygden förekom också distribution av varor via lokala kommissionärer som arbetade åt stadsköpmän (Brismark & Lundqvist 2010). Det senare hade varit tillåtet för bönder i Hälsingland sedan 1600-talet och möjligen kan det ha varit mer eller mindre fasta kanaler. Även stadsköpmännen själva kunde åka ut på landsbygden för att utbyta och sälja varor i samband med inköp av textilier – linnevävnader och dylikt – som tillverkats i bondehemmen. Detta beskrivs i detalj i handelsboksanteckningar efter Per Högberg från åren 1784–1786 vid det Dahlbomska handelshuset i Hudiksvall (Brun 1952: 21 ff; Brismark 2008:114). På en av handelsresorna till Stockholm beskrivs hur Högberg efter att ha avyttrat textilier från hälsingebönder införskaffade olika färger och kattuntryck för återförsäljning. Sådana varor kan därmed ha ingått i den handel som bedrevs ute på landsbygden i samband med inköp av linnetextilier. På landsbygden kunde det också förekomma brukshandel, där bönder ibland fungerade som mellanhänder. Ett sådant exempel är verksamheten på gården Bortom Åa, i Fågelsjö, Los socken, där bonden Jonas Olsson bedrev handel med varor, bland annat färgämnen och pigment av olika slag.

Uppgifter finns också om att distribution av varor förekom bönder emellan när någon åkte till staden för att köpa varor åt sig och andra sockenbor (jfr Brismark 2008). Det kan även ha förekommit distribution av varor i det fördolda, exempelvis finns ett känt rättsfall från Delsbo socken år 1790, då drängen Jöns Perssons varulager togs i beslag. Detta innehöll bland annat bresilja, krapp, vitriol, stärkelse, krita, rödkrita samt vävnad och hälsingeväv. Orsaken till att hans varor togs i beslag var att han idkat handel utrustad med ett okränt bessman, en icke godkänd handelsvåg (Hanzén 1953:149; jfr Brismark 2008:89f). Ett annat exempel finns från 1820-talets mitt, då Carl Petter Ström i sin text "Försök till en beskrivning öfver Färila socken" nämner att

2. En kryddkramhandlare vid namn Johan Hassel finns i förteckningen över medlemmar i kryddkramhandels societeten från år 1809, Stockholms stad. Frågan är om det är samma Hassel eller om han eller någon av de andra två handlarna vid namn Hassel är föregångare till den nämnde Johan Fredrik Hassel från 1836. Foto: Ingalill Nyström.

bönderna införskaffar linfrön och färger bland andra varor från Gävle och närmaste städer för avyttring i socknen (Brismark 2008:79). Också bland landsortsmålarna kan en informell distribution av målarprodukter skett. Tidigare forskning har visat att bonadsmålare i Sydsverige under 1700- och 1800-talen köpte och levererade målarvaror till varandra (Nyström 2012). Det är möjligt att liknande distribution förekom i Hälsingland.

Målares handel med måleriprodukter i Hälsingland

Hur handeln med måleriprodukter bedrevs kan skönjas i kyrko- och domstolshandlingar. I Norrbo kyrkas sockenstämmoprotokoll från år 1836 kan exempelvis ses att den anlitade målaren Jonas Wallström skulle inhandla pigment från kryddkramhandlaren Johan Fredrik Hassel, vilken drev en affärsrörelse vid Hötorget i Stockholm (Norrboförsamlings sockenstämma 24 april 1836, KI:2 1820–1839). Möjligen är detta samma handlare eller en efterföljare till någon av de kryddkramhandlare vid namn Hassel som tas upp i Stockholms kryddkramhandels societets handlingar från 1809, se figur 2 (SE/SSA/0066/35 D II a 7).

En kryddkramhandlare var en form av specerihandlare med rätt av driva handel med torrvaror (<https://sv.wikipedia.org>).

I kyrkans räkenskaper från åren därpå anges också att målarvaror som pigment, bindemedel, hartser och förgyllningsprodukter, införskaffats vid såväl apotek som hos olika handlare i Hudiksvall, Söderhamn och Stockholm, se tabell 1 och tabell 2 (Norrbo k:a räkenskaper 1838–1841, Lib:7, HLA; Nyländer 2008:80). I dessa fall verkar både målarna själva och kyrkans egen personal ha köpt in målaraterialet.

I dokumenten nämns flera av handelsmännen vid efternamn och ibland anges även fraktort, se tabell 1 och tabell 2. Utifrån dessa uppgifter kan det antas att det var apoteket Kronan, som då ägdes av Axel Söderberg, och handelshuset J. Steinmetz och söner i Hudiksvall som anlätades för att införskaffa vissa pigment (jfr E1 5A vol. 1–23 1778ff; FII:10 1830–1834: 88.) I Söderhamn handlades diverse färgvaror från handelsman Olof Sundell och handelsman Lorentz Peter Edling. I Stockholm köptes framför allt bladguld och slagmetall för förgyllningsarbeten men även färger och penslar tycks ha införskaffats där.

De handelsmän som nämns i Stockholm är F. A. Lisse och A. Hasselgren.

Även lokala bönder tycks ha anlitats för att få råvaror till målarfärgen (Norrbo k:a räkenskaper 1838–1841). Det är framför allt bindemedel i form av ägg och linolja samt krita som införskaffats lokalt. Ägg var enkelt att få tag på i ett bondehem och även linolja kunde kanske i vissa fall köpas direkt av producent. Ett lokalt linoljeslageri, där linolja producerades, fanns i Iste i Arbrå socken, där oljeslagare Lars Erik Arbom var verksam under 1800-talets första två decennier (Arbrå AI:7a, husförhörslängd 1807–1817; Arbrå AI:8a, husförhörslängd 1817–1824). Hur omfattande produktion detta linoljeslageri hade är okänt. Likaså saknas uppgifter om verksamhetens råvaruleverantörer och försäljningskanaler. Andra bindemedel, som animaliskt lim, kunde införskaffas via garverier på landsbygden (jfr Nyström 2012). Hartser och lösningsmedel köptes troligtvis i apoteken (jfr Apotekarsocieteten 1997). Även enskilda handlare, som Steinmetz söner i Hudiksvall, saluförde enskilda hartser, se tabell 3 (Wallströms arkiv samlingsvolym 1715–1817; FVa:25 Konkursakter 1842; FVa:30 Konkursakter 1844).

I artikeln om målartvisten mellan målaren Anders Erik Ädel och bonden Erik Olofsson kring 1840 beskrivs hur färgmaterial inför-

skaffades (Nyström et al. 2016; Nyström et al. 2017; Assis et al. 2018). I det fallet köptes pigmenten i Färila hos handlaren Forsberg. Bonden och målaren besökte tillsammans handlaren och införskaffade materialet som målaren valde ut. Enligt rättsprotokollen hade Ädel utöver dessa även med sig en del egna pigment vid arbetet (A1a:17 1839; A1a:18 1840; A1a:19 1841). Att arbetsvandrande målare hade med sig egna målarmaterial och hur det införskaffades finns även beskrivet i nationalskalden Carl Jonas Love Almqvists bok *Målaren* från 1840-talet (Almqvist 1965). I det fallet bar målaren med sig pigment och annat målarmaterial vid målning i stugor på landsbygden. Då något tog slut gick målaren till närmaste stadsapotek för att införskaffa nytt. Utöver denna samtidsbeskrivning finns också målarmaterial och verktyg bevarade efter enstaka målare verksamma i Hälsingland under perioden. Exempelvis finns en målarkista med dito pigment och målarkerkyg bevarade efter Göras Hans Hansson från Boda, verksam i Arbrå, se figur 3. Det är också känt enligt muntliga uppgifter vid Ljusdalsbygdens museum att jordpigment som rödockra, även kallat rödkrita, ibland hämtats direkt i naturen, exempelvis i Bjuråker, för att användas som målarfärg (Carl Perssons arkiv; <http://dellenportalen.se>; jfr Nyström 2012).

3. Målarkista med pigment och målarkerkyg bevarade efter Göras Hans Hansson från Boda i Dalarna, verksam i Arbrå. Pigmenten förvaras i en återanvänd låda från L. Westerbergs Tekniska fabrik i Gävle. Westerbergens Tekniska fabrik tillverkade inte pigment eller andra målarprodukter. Föremålen finns vid Kulturenheten i Bollnäs Kommun. Foto: Ingalill Nyström.

Målarprodukter i handelsbodas och apotek i Hälsingland under 1700-talets slut och kring 1800-talets mitt

Hur utbudet av målarmaterial såg ut i Hälsingland under 1700- och 1800-talen vill vi visa i nedanstående avsnitt. Vi har valt ut några handelsbodas och apotek utifrån gårds handlingar, konkursakter och apoteksvisitationer från 1700-talets slut och framåt. Verksamheterna presenteras kronologiskt och från stad till landsort. Vi har tabellerat produkterna som vi funnit i tabell 3 och även angett prisuppgifter och mängdenhet för att få en indikation om vad produkterna kostade under perioden.

Dahlbomska handelshuset i Hudiksvall

År 1743 grundade Lars Dahlbom det Dahlbomska handelshuset i Hudiksvall, som kom att bestå i över ett sekel (Brun 1952). Hans son Peter tog över verksamheten 1773, men dog bara några år därefter varpå Peters fru, änkan Birgitta Christina Gavlin tog över verksamheten. År 1779 hade det Dahlbomska handelshuset sin första konkurs (FVa:2 1765–1783). Långt senare, mellan 1842 och 1843 sker ytterligare två konkurser (FV:25 1842; FV:28 1843). De senare konkurserna har valts bort eftersom de saknar uppgifter om varusortiment. I handlingarna från konkursen år 1779 är det uppenbart att merparten av färgerna är färgämnen avsedda för textilfärgning: bresilja, färbock, krapp, fin indigo och orleana, se tabell 3. Fin indigo kan vara importerad exotisk indigo eller pigment från europeisk vejde-indigo. Krapp och indigo kan även användas för måleri. Utöver dessa varor finns ljus ockra och rödfärg uppräknade i konkursmaterialet. Rödfärg kan vara rödockra eller röd slamfärg av ockra för exempelvis husmålning.

Steinmetz handelshus i Hudiksvall

Jonas Steinmetz och söner var ett handelshus i Hudiksvall under 1800-talets första hälft. När fadern dog år 1833 (Hudiksvall

FII:10, nr 88) var två av sönerna engagerade i familjeföretaget. Den äldre av dem hade varit skriven som handelsman sedan några år tillbaka. Vid faderns bortgång var även familjens övriga barn, tre döttrar samt den tredje sonen, ingifta i andra handelsfamiljer (Hudiksvall AI:10a 1825–1829; Hudiksvall FII:10, nr 88). I konkursakter från 1840-talet finns samtliga tre bröder, Carl, Johan och Jonas Steinmetz, upptagna. År 1842 gick Carls handelsverksamhet, vilken han övertagit efter sin svärfader, i konkurs (FVa:25 Konkursakter 1842). Kort därpå, år 1844, gick de båda andra brödernas verksamheter i konkurs (FVa:30 Konkursakter 1844 del 1 & del 2). Utifrån dessa konkursakter syns att en mängd målarmaterial – pigment, färgämnen, oljor, hartser, limmer samt målarverktyg, penslar och ritpapper – saluförts genom familjen Steinmetz olika handelsrörelser, se tabell 3. Textilier och garn utgör också en stor del av varulagren. I förteckningen från 1842 kan ses att den äldste brodern Carl Steinmetz saluförde vejde. Detta är värt att notera eftersom det ansetts att vejde försvinner i handeln under 1800-talet (Nyström och Roxvall 2018). I de andra brödernas förteckningar över varor saknas denna produkt. Däremot nämns indigo och fin indigo, vilket tyder på att åtminstone den senare är importerad exotisk indigo.¹ Att döma av varulagren vid de olika konkurserna förefaller Jonas Steinmetz ha varit den av de tre bröderna som hade det största sortimentet vad gäller målar- och färgningsprodukter, se tabell 3. Han saluförde dessutom vissa moderna pigment som exempelvis kromgult, vilket tycks saknas i de andra handelsbodarna som vi undersökt. I Carl Steinmetz konkurs finns en fordran på Anders Ädel i Ljusdal, troligen målaren Anders Erik Ädel.² Vidare framgår i handlingarna från Norrbo kyrkas renoveringar att Steinmetz handelshus sålde målarmaterial till såväl Norrbo församling som till målaren Jonas Wallström i Arbrå.

Apoteket Hjorten i Söderhamn

Apotekare Carl Lehman som var verksam i Söderhamn gick i konkurs år 1840 (F III:4 konkursakter, 1829, 1832–1840). Han hade då varit verksam som apotekare på apoteket Hjorten i drygt 20 år. Lehman tog över verksamheten efter sin far under tidigt 1820-tal (E1 5A vol. 1–6) efter att ha biträtt fadern under ett antal år. I akterna efter Lehman finns såväl medicament- som andra sortimentlistor, se tabell 3. Det finns även räkenskaper, kredit- och debetlistor, där inköp och skulder redovisas. I detta material finns en mängd olika målarrelaterade varor. Lehman köpte in stora mängder målarrelaterade varor och vissa kan tänkas ha sålts vidare på apoteket. Dessa råvaror har listats i tabellen. Förutom ett antal färgämnen och pigment finns bolus för förgyllning, olika hartser och gummin som shellack, gummi arabikum, oljor och lösningsmedel såsom terpentinolja, copaiva balsam och sprit. Liknande varor gick att finna i andra apotek under samma period, exempelvis Scheeles apotek vilket är bevarat på Skansen i Stockholm.

Fahlanders handelsbod i Delsbo

En av de allra tidigaste landsortshandlarna i Hälsingland var handlare Lars Fahlander i byn Vi i Delsbo socken. Han går att belägga som verksam handlare åren 1813–1829 (Delsbo kyrkböcker). Fahlander, som också titulerades brukspatron, gjorde handelsresor till såväl Stockholm som Falun (Brismark 2008). Hans bouppteckning från 1829 visar att han även hade handelsförbindelser i Ljusnedal, Östersund, Hudiksvall och Gävle samt i Trondheim och Röros, Norge. I bouppteckningen efter Fahlander specificeras hans mycket omfattande varulager av allehanda viktualieprodukter, bland annat en stor variation av pigment, färgämnen, hartser, bindemedel och slagmetaller, se tabell 3. Värt att lyfta fram är auripigment, bergblått, kopparrök, spansk grön, floritinerlack, gummiarabikum, bivax, bladmässing och bok-

guld, i övrig handel relativt ovanliga. I varusortimentet finns också koningsgelb och ryssgelb, vilka båda är detsamma som auripigment. Likaså listas silverglitt, detsamma som mengel (gul mönja) men där kulören kan skifta i kvalitet, varför de ges olika namn. I bouppteckningen efter Fahlander finns skulder upptagna. Flera av dem tycks vara affärskontakter. Bland andra räknas en apotekare i Röros upp samt Herr J.C. Steinmetz i Hudiksvall, den senare till vilken Fahlanders dödsbo hade en stor ekonomisk skuld. Vidare finns en skuld till målare Wennberg i Hudiksvall, vilket visar att Fahlander haft handelskontakter direkt med verksamma målare.

Forsbergs handelsbod i Färila

Handlanden Carl Christoffer Forsberg drev från 1837 och flera decennier framåt en handelsrörelse i Färila socken, se även artikeln "Ädel målartvist 1839–1841" i detta temanummer; Assis et al. 2018). Forsbergs viktualiehandel tillhandahöll alla möjliga varor (FIII:1 Konkursakter 1840). De pigment och färgämnen som Forsberg saluförde var bland andra indigo, berlinerblått, cinnober, krapp, bresilja, gurkmeja, saffran och spansk grön, se tabell 3. Utifrån rättshandlingar och domstolsprotokoll gällande tidigare nämnda tvisten med målaren Anders Erik Ädel vet vi också att Forsberg tillhandahöll röd och gul mönja (möngel, mengel) och olika ockror samt linolja. Källmaterialet antyder att flera målare nyttjade Forsbergs handelsbod. Utöver Ädel besökte målaren Jonas "Gill-Jonas" Andersson Forsbergs handelsbod, vilket kan indikera att handeln i Färila var välrenommerad bland de lokala målarna och att boden tillhandahöll ett förhållandevis stort utbud målarmaterial.

Jonas Olssons brukshandel på Bortom Åa i Fågelsjö

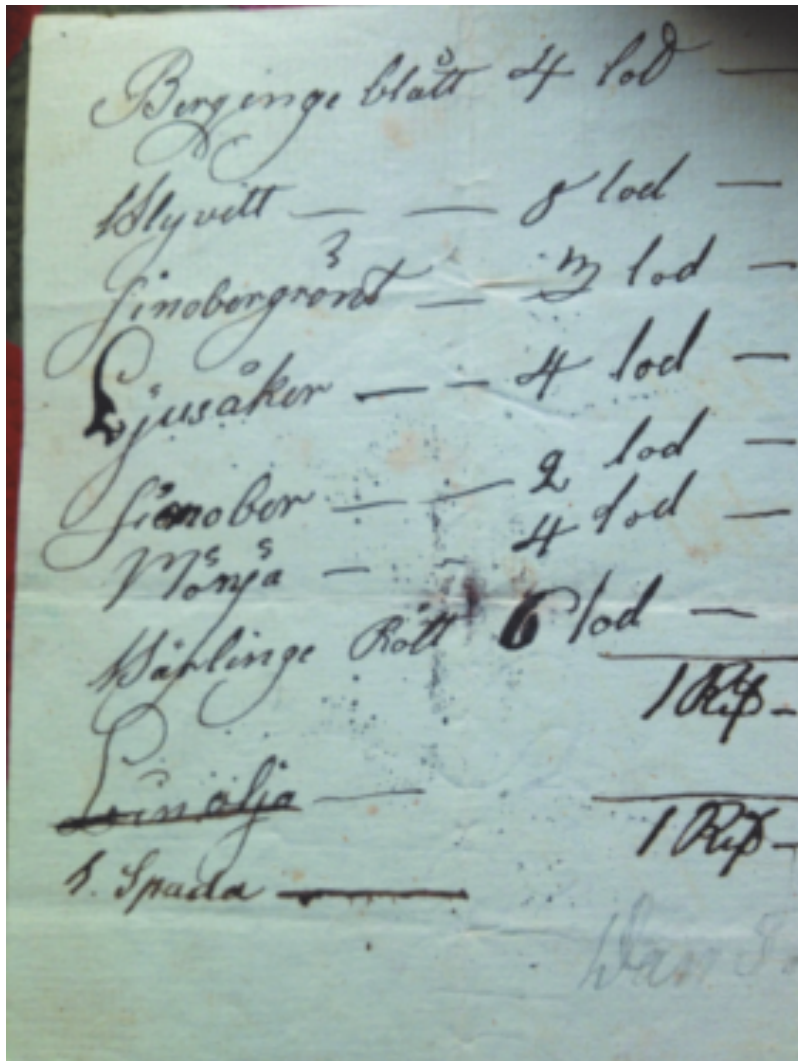
Hemmansägaren i Bortom Åa, Fågelsjö, tillika mångsysslaren och bonden Jonas Ols-

son (1832–1895) var mellanhand för skogsbolaget Woxna Bruk och ortens arbetare samt lokalbor (Heggstrand 2009:22, 135). Möjligen var han även en sorts kommissionär för olika handlare. Enligt arkivhandlingarna från gården handlade Olsson ofta produkter från andra lanthandlare. Han tycks också ha fungerat som kurir i olika sammanhang för folk på orten. I arkivhandlingar finns bland annat kvittenser och räkenskapsböcker som beskriver handeln på gården, se tabell 3. De handelsmän som finns nämnda i handlingarna är Mickelsson i Myggsjö (Orsa socken, Dalarna), Trolin i Edsbyn och Forsberg i Färila. Olsson saluförde en mängd olika färgämnen och färgningsrelaterade varor. Exempelvis finns en kvittens med bland annat cinnobergrönt, se figur 4, och en med kimrök och andra målar- och färgningsråvaror. I arkivmaterialet finns även olika färgningsinstruktioner som exempelvis ”Rårt och Redig undervisning om Fäрге- Konsten” från 1773 av Maria Elisabeth Lejonhartin. Vidare finns bevarade pigment- och färgämnespåsar som vittnar om handeln med målarfärger, se tabell 3. Bland annat finns det giftiga pigmentet schweinfurtergrönt, nämnt som Kejsargrönt, se figur 5. På pigmentpåsarorna står också tillverkarens namn L.C. Hasselgren på Malmskillnadsgatan 7 i Stockholm. Om pigmenten är införskaffade direkt från tillverkaren är oklart, men intressant att notera är att Hasselgren ej står att finna i vare sig kryddkramhandels societetens eller handelskollegiets handlingar under perioden 1845 fram till 1885 (SE/SSA/0066/35 D 1, SE/SSA/00147 D II a 5). Han står som färgtillverkare i personregistret i *Stockholms adresskalendrar* från 1878–1880, där L.C. Ludvig Konstantin Hasselgren är titulerad *ritfärgfabrikör*. År 1879 har personen i fråga adressen Malmskillnadsgatan 7. Året därpå är han registrerad död. Det kan därmed antas att de fabriks-tillverkade pigmentpåsarorna var inköpta år 1879.

Sammanfattande diskussion och slutsatser

De många konkurserna bland handelshusen vid mitten av 1800-talet tyder på ett ekonomiskt system där flera handlare hade uppbyggda i fordringar sinsemellan, vilket kunde få till följd att en konkurs utlöste en kedjereaktion med flera konkurser som följd. Utöver detta ger källmaterialet möjlighet till att iaktta skillnader och likheter i utbud och sortiment mellan handelshus, lanthandel och apotek i städer och på landsbygd i Hälsingland. I handeln under 1700-talet var det framför allt växtfärgämnen och jordpigment som ockror som salufördes. Vid pigmentanalyser av målningar från perioden, utförda inom pågående forskningsprojekt ”Dekorerede interiörer i hälsingegårdar: en holistisk studie av ett världsarv”, har just färgämnen och jordpigment påträffats: indigotin, gula och röda färgämnen, kimrök, krita samt gul och röd ockra. Det blå indigotinet kan komma från vejde-indigo eller importerad exotisk indigo. I arkivmaterialet står det fin indigo, vilket skulle kunna tyda på den importerade exotiska indigon. Att vi inte finner svart kimrök i handeln under 1700-talet beror troligen på att det pigmentet, som består av sot, kunde tas direkt från skorstenen. Under 1800-talet introducerades en renare kimrök som framställdes industriellt och det är troligen den som senare salufördes i handeln.

I måleri kring 1800-talets början kan pigment som mönjor, ockror och pariserblått förekomma i hälsingemåleriet. Detta ser vi dels genom färganalyser, dels utifrån det skriftliga arkivmaterialet. Dessa pigment kunde kring 1830-talet införskaffas inte bara i städerna utan även i de lanthandelsbodarna som etablerats. Vad som inte finns belagt i det arkivaliska materialet, om än de förekommer i hälsingemåleriet från 1800-talet, är blytenngult, schweinfurtergrönt och syntetisk ultramarinblått. Dessa kan ha förekommit i handeln i området men tycks saknas i just de konkurshandlingar som granskats. I annat fall är det troligt att sådana pigment införskaffades i

4. Odaterad kvittens från gården Bortom Åa i Fågelsjö. Här framgår att handel bedrivits med färgmaterial som berlinerblätt, blyvitt, ljusockra, cinnober, mönja, berlinerrött (järnoxid rött) och linolja. Foto: Ingalill Nyström.

5. Exempel på pigmentpåse vid gården Bortom Åa, Fågelsjö. Kejsargrönt, det vill säga schweinfurtergrönt, vilket är giftigt och innehåller arsenik. Troligen införskaffad i Stockholm år 1876.

större städer som exempelvis Stockholm under perioden. År 1879 tycks schweinfurtergrönt ha inhandlats till Bortom Åa, Gammelgård i Fågelsjö. Pigment kan i det fallet ha köpts direkt från färgtillverkaren i Stockholm.

Det samlade källmaterialet ger bilden av att målarråvaror under 1700-talet införskaffades i stadens apotek och handelsbodas, medan det under 1800-talet successivt blev allt lättare att införskaffa sådana material även på landsbygden. Tydligt är att Steinmetz och söner, och då framför allt Johan Steinmetz, kring 1800-talets mitt hade störst utbud av målarråvaror. Fahlanders handelsbod i Delsbo kom inte långt därefter, vilket är lite intressant eftersom det är en av de allra första lanthandlarna i Hälsingland. Detta kan indikera att efterfrågan på målarmaterial på landsbygden var stor i området under perioden. I några fall specifikt har vi belägg för att enskilda målare införskaffat målarmaterial från en viss handlare, till exempel vet vi att Jonas Wallström och Anders Erik Ädel handlade i handelshuset Steinmetz och söner. Ädel handlade även hos Forsberg vid flera tillfällen. Vid renoveringen av Norrbo kyrka införskaffade församlingen material från flera leverantörer och mellanhänder, som F. A. Lisses och A. Hasselgren i Stockholm, Apoteket Kronan och Steinmetz i Hudiksvall, handlarna Sundell³ och L.P. Edling i Söderhamn samt via kyrkvärden i Norrbo Jon Jonsson, vilken tycks ha fungerat som mellanhand. Utöver detta tillhandahöll även målarna Malmgren, Wallström och Blombergsson en del målarmaterial. Att församlingen handlat av flera olika leverantörer till ett och samma arbete kan ha flera orsaker som pris, utbud, tillgänglighet, personliga kontakter och rena tillfälligheter.

Handlingarna i kyrkoarkiven visar också att vissa bindemedel, som linolja, ägg och lim, införskaffades lokalt från bönder. I Hälsinglands bondesamhälle, där linodling ingick som en relativt vanlig gröda, kan det tän-

kas ha varit ganska enkelt att få tag på linolja. Det är troligt att linolja framställdes lokalt, även om odlingen främst var inriktad på spånadslin med mindre fröställningar än oljelinet. Det var viktigt att hushålla med råvarorna och fröna togs med all säkerhet tillvara för andra ändamål. Vi vet exempelvis att det fanns ett linoljeslageri i Arbrå i början av 1800-talet. Även ägg var lätt att få tag i ute på landsbygden, där självhushållning rådde. Animaliskt lim kan också tänkas ha sålts lokalt från garverier eller från bönder i samband med slakt. Vegetabilisk limfärg kunde göras av limlav som fanns i skogen. Skulle målaren ha stärkelse för isolering av det textila underlaget kan det tänkas att antingen handelsbodarna bidrog med det eller att det gjordes av potatis eller mjöl av olika slag. Hartser för lacker och fernissor samt lösningsmedel som terpentin, alkohol, ammoniak fick köpas i städerna, såvida det inte var ammoniak från fermenterad urin, som ju kunde erhållas direkt från hemmet. Tidigare under 1700-talet hade hartser och lösningsmedel framför allt saluförts via apotek, men under 1800-talet började även handelshusen i städerna att saluföra dessa produkter. Runt 1800-talets mitt tycks också slagmetaller förekomma i handeln i Hälsingland. Exklusiva och dyra målarmaterial som äkta bladguld måste dock införskaffas i storstaden, Stockholm. Bolusleran däremot som används vid polimentförgyllningen kunde köpas i apoteken.

Arkivmaterialet möjliggör också jämförelser över tid och rum vad gäller pris. Materialet kan tyckas ringa som statistiskt underlag, men det går ändå att se tendenser. Mellan 1700-talets slut och 1800-talets början låg prisökningen på enskilda varor mellan 75 och 300 %. Under perioden 1829–1841 steg priserna med 40 till 80 %. Enskilda pigment och färgämnen kan avvika från mönstret. De högre priserna över tid beror troligen på inflation, men i vissa fall snarare på fler mellanhänder, avstånd och konkurrens. Den tidige lanthandlaren Fahlander i Delsbo har gene-

rellt högre priser än handeln i städerna ett decennium senare. Detta beror förmodligen på fler mellanhänder och att det är en nyetable-rad verksamhet. Utifrån bouppteckningen och de skuldebrev som där tas upp köpte Fahlander varor via Handelshuset Steinmertz, vilket säkert bidrog till att han fick öka priset för att få en vinst. Detta ser vi också i Fågelsjö, Finnmarken, där brukshandlare Jonas Olsson var verksam. Även där är prisnivån högre än i de andra handelsbodarna. I det fallet beror det troligen på mellanhänder, avstånd och avsaknad av konkurrens långt ute i skogsbygden.

Prisnivån är dock inte alltid högre på landsbygden jämfört med städerna. Vid jämförelse mellan Carl Steinmetz i Hudiksvall och Carl Forsberg i Färila under perioden 1839–40 har en tredjedel av deras utbud samma priser. För en tredjedel av varorna är Forsberg billigare, mellan 70 % och 90 % av Steinmetz priser. I en tredjedel är Steinmetz billigare. I det fallet ligger hans priser på mellan 70 och 80 % av vad Forsberg tar för samma varor. De billigare varorna skulle i det här fallet kunna tolkas som lockvaror, att handlare sätter priser med en lägre förtjänst på enskilda varor för att få kunderna att välja att handla just där. Vidare tycks apotek ha högre priser, åtminstone ut-

ifrån exemplet Lehman och apoteket Hjorten i Söderhamn. Detta kan bero på att det rör sig om renare produkter, *puris*, eller ett mindre sortiment av andra varor än medikament. Renare och mer förädlade produkter har generellt högre priser. Exempelvis kostar blekt bivax drygt 25 % mer än oblekt, gult vax. Likaså är fin indigo respektive indigo avsevärt dyrare än vejde. Det senare är troligen vejdebollar som används för textilfärgning. Prisskillnaden beror framför allt på den omfattande förädlingen av produkten. För att få bladen till ett rent indigotinpulver krävs flera steg i extraherades-, utfällnings- och reningsprocessen. Jämförs sedan priset för fin indigo, 86 Rd/kg, med indigo, 12 Rd/kg, är prisskillnaden nästan sju gånger dyrare. Detta indikerar att den fina varianten är exotisk importerad indigo i rena färgkakor medan den andra troligen avser förädlad vejde-indigopigment. Prisskillnaden beror i det här fallet på kvalitet, tull- och fraktkostnader. Vid jämförelse mellan priserna på fin indigo från 1778 och 1840-talet blir det utifrån prisskillnaden mer rimligt att tolka att den fina indigon från 1700-talets slut snarare är pigment av vejde-indigo från Europa med lägre tull- och fraktkostnader än exotisk importerad indigo via Ostindiska kompaniet.

Appendix: Sortiment och prisuppgifter

Tabell 1. Målarråvaror, försäljare och mellanhandsförsäljare som nämns i Norrbo kyrkas kyrkoräknenskaper åren 1838–1839. För att möjliggöra jämförelser av olika varors värden i förhållande till varandra, har jämförelsepriser räknats fram där det varit möjligt. Vikter och volymer har angetts i moderna enheter. Priserna omräknats till riksdaler banco i decimalform. Ett pris på 12 skilling i originalkällan anges därmed som 0,25 riksdaler. Det gick 48 skilling på en riksdaler banco. Poster som innehåller okända mängder, flera eller ospecificerade varor har ej omräknats då de inte går att jämföra.

Målarråvaror 1838–1839, Till arbeten i Norrbo kyrka	Rdr	Sk	Rs	Omräknat pris. Rdr i decimal- form/enhet
Färgstoffer inköpta i Stockholm	36	33	4	
3 kannor linolja	6			0.76 Rdr /liter
7 ½ kanna linolja jämte färgämnen	18	21	4	
3 kannor linolja jämte färgämnen	10	44		
Diverse färgämnen hos Sundell	7	44		
Diverse färgämnen från apoteket		36	8	
10 böcker äkta guld, 10 buntar met. guld	20	46		
1 bunt guld och såpa	1	8		
Kinesisk fernissa [Inköpt genom målaren Wallström]		32		
10 tjog ägg jämte något linne av kyrkvärden Jon Jonsson i Gammelsträng		26		
12 tjog ägg av Jon Larsson i Byn		12		0.25 Rdr / 20 ägg
½ lispund krita av Jon Jonsson [i Gammelsträng] och ½ bok papper		22	8	
½ kanna linolja betalt till [målaren] Malmgren	1			0.76 Rdr /liter

Tabell 2. Målarråvaror, försäljare och mellanhandsförsäljare som anges i Norrbo kyrkas räkenskaper åren 1840–1841. * I första posten står det i originalkällan tecknet för skålpund, men vi har tolkat det som en felskrivning. Tecknen är nästan identiska och om skålpund verkligen avsågs så skulle priset hamna på fullständigt orimliga 7,06 Rdr/kg. Jämför med andra priser på blyvitt i tabell 2 och 3.

Målarråvaror 1840–1841, Till arbeten i Norrbo kyrka	Rdr	Sk	Rs	Omräknat pris. Rdr i decimal/ form/enhet
Räkning på 2 <i>lispund</i> * blyvitt, betalt till Johan Steinmetz	6			0,35 Rdr / kg
1/8 kanna bomolja		32		
F. A. Lisses [i Stockholm] färgräkning för altartavlan	6	10	8	
A. Hasselgrens [i Stockholm] färgräkning och för penslar	4			
L. P. Edlings räkning å färger	2	5	4	
Hudiksvalls apoteks räkning på färger	1	24	6	
3 skålpund blyvitt av Sundell	1			0,14 Rdr / kg
Frykens räkning å färger	2	4		
1/8 kanna sprit		32		2,09 Rdr / liter
6 buntar metallguld	6	24		
6 jungfrur terpentin		24		1,02 Rdr / liter
1 skålpund blyvitt		16		0,78 Rdr / kilo
6 st penslar av [målaren] Blombergsson	2	5	4	
1/5 bok äkta guld av [målaren] Blombergsson		20		
1½ lispund finslammad krita		36		
3 skålpund förgyllarlim		1		
10 böcker äkta guld [införskaffat från annan ort, möjligen Stockholm]	9	21	4	
10 böcker twistguld	5	26	8	
20 böcker äkta bladguld [Stockholm]	18	42	8	
10 böcker metallguld [Stockholm]	1			
J. Steinmetz färgräkning	2	2	8	
Poliment till förgyllning	1			

Tabell 3. Förteckning över färg- och färgningsrelaterade varor som saluförts i Hälsingland under perioden 1770–1850. I originalhandlingarna är priserna angivna i riksdaler (Rdr), skilling (Sk) och runstycken (Rs) men för att underlätta jämförelser har de omräknats till riksdaler i decimalform. Prisuppgifterna är sedan omvandlade till jämförpris/mängdenhet i riksdaler banco (riksdaler/kilo, riksdaler/liter eller riksdaler/styck). Till exempel har 24 Sk omskrivits som 0,5 Rdr och 1 Rdr 36 Sk har omskrivits *till* 1,75 Rdr. Poster markerade med x anger att varan finns i respektive källmaterial, men priset har inte varit möjligt att räkna ut beroende på ospecifika uppgifter i ursprungskällan. Prisuppgifter markerade med asterisk är tagna ur fordringslängder som angivit handlarens inköpspris, och är således inte helt jämförbara med de övriga som är utpriser mot kund. Det är i de fall uppgifterna är tagna ur fordringslängder.

<i>Handlare</i>	<i>Dahlbomska handelshuset</i>	<i>Fahlanders handelsbod</i>	<i>Apoteket Hjorten Lehman</i>	<i>Forsbergs handelsbod</i>	<i>Carl Steinmetz handelshus</i>	<i>Jonas Steinmetz handelshus</i>	<i>Johan Steinmetz handelshus</i>	<i>Jonas Ols- sons Bruks- handel</i>
<i>Ort År</i>	<i>Hudiksvall 1778</i>	<i>Delsbo 1829</i>	<i>Söderhamn 1840</i>	<i>Färila 1841</i>	<i>Hudiksvall 1842</i>	<i>Hudiksvall 1844</i>	<i>Hudiksvall 1844</i>	<i>Fågelsjö ca 1850</i>
<i>Råvaror</i>	<i>pris</i>	<i>pris</i>	<i>pris</i>	<i>pris</i>	<i>pris</i>	<i>pris</i>	<i>pris</i>	<i>pris</i>
Alun	0,08	0,16	0,78	0,29	0,29		0,49 0,88* (blå)	0,75 1,18
Auripigmentum		0,78						
Bensvart						1,18	0,59*	
Bergblått		3,19						
Berlinerblått		3,14	12,60	4,76	4,71	3,92	3,92	6,21
Berlinerrött (syn- tetisk järnoxid)								6,27
Bivax, gult		0,78 (sämre)		3,13		3,15	3,72*	6,27
Bivax, vitt			6,24				4,71*	
Bladmässing /bok		0,25						
Blyerts		0,20					0,88	
Blyertspennor /st		0,07	0,25		0,01			
Blyvitt		0,59	1,17	1,12		0,83	0,78	0,94
Bolus			0,10					
Borstar, rödfärgs- / st		0,33				0,66		
Borstar, tjär-, /st			0,83					
Bokguld, /bok		0,17						
Borax		x				2,35	2,07	
Bresilja	0,10	0,20		0,29	0,22	0,29	0,39	0,25 0,39
Bresilja, gul					0,22		0,40	
Brännvin, etanol / liter			0,51				x	0,51
Regalpapper /bok		1,33						
Cinnober		4,69	15,80	9,38	12,94	11,77	8,23	15,80
Cinnobergrön								6,72
Coschenil (karmin)		27,12	x		15,29	21,18	18,79*	56,43 68,97

Coschenil med bitar					43,64			68,97
Fernissa		4,70						
Florentinerlack		6,25						
Färnbock	0,29	1,88			1,36	1,73	1,83 1,76	
Gurkmeja		2,35		1,17	0,78	0,88	0,78 1,19	
Galläpplen		1,58		2,38			2,16*	4,70
Gul vau					3,53		3,53*	
Gum asfalt (bitumen)			0,54					
Gummi arabicum		1,38				2,97		
Gummi								4,70
Gummi lacka (shellack)			1,73				6,21	
Hampolja /liter						0,77		
Harts		0,10			0,15		0,87	
Indigo	2,87 (fin)	6,27		9,25	11,76	12,48	12,02	14,12
Fin indigo						86,08		87,28
Kalk / liter			0,03					
Kamfer				9,55				
Kimrök					x	1,57		x
Konungsgelb (syntetisk orpiment)		2,36						
Kopaivabalsam			9,72					
Kopparrök		0,63	x				0,88*	
Kork /10 st				0,07				
Krapp	0,29	0,98		1,57	1,58	1,57	1,69	3,14 3,92 (bitar)
Kromgult							6,30	
Krita	0,01	0,06	0,18 (mald)	0,12		0,08	0,06* (mald)	
Lack		3,14				4,70		
Lackmus		0,81						
Lim		0,59	1,58				1,19	
Linolja /liter		0,51	x	1,15		0,90	0,96*	x
Mengel		1,17	1,96	1,76	1,27	1,57 (sämre)	1,37*	
Mineralgrönt (kopparhaltigt pigment)				26,34				
Målarpapper /ark			0,08					
Mönja (minium)		0,36	0,51	0,98	0,77	0,77 0,88	0,78 2,36 (Eng)	1,13
Ockra, gul (guld-)		0,20						x

Ockra, ljus	0,04		0,78	0,79	0,24	0,39	0,39	0,75
Ockra, röd (rödkrita)		0,39				0,50 0,58		
Ockra, brun							0,79	
Orleana	0,9	3,53				7,06	5,83	14,11
Papp			x	0,39				
Papper /rulle					x			
Pensel /st			0,13		0,25			
Potatismjöl						0,59		
Recinolja			x					
Rispapper					x			
Rysselgelb		1,57						
Rödfärg (slam- färg) /tunna	x	4,00				6,00	7,00 7,57	
Safflor		0,23						
Saffran				50,45	117,65	113,49	94,09	
Salt / tunna			7,33					10
Sandel		0,39	0,51				0,59*	
Silvergilt (lithargyrum)		0,39	x	0,59	0,78	0,59	0,80	x
Spansk grön		2,73		3,13	3,13	3,53	3,13	4,70
Stärkelse	0,12		1,18	0,59	0,59		0,98*	1,57
Svart lack			6,32					
Terpentin (-olja) / kg		0,69	0,82				1,18	
Tjära /liter			0,13					
Umbra		0,59			1,17			
Vau					4,70		3,53*	x
Vejde					0,59	0,59		
Vetemjöl			0,24 0,39		0,23	0,21		
Vinsten		1,37 (vit)	2,36	1,18	1,36 (vit)		1,18	
Vinsten, röd	0,26	0,20 (skämd)			1,18	1,22	1,22	
Vitriol, koppar- vitriol			0,49	0,29	0,31		0,39	0,30
Vitriol, vit						0,79	0,88 2,37	
Vitriol, grå		0,06						
Vitriol, blå/ blåsten					0,89	0,78	0,78 0,89	
Vitriol, grön		0,18				0,21		
Vitriololja /kg		0,59				1,18	1,18	1,00
Ättika /liter		0,13						

Ingalill Nyström, fil.dr, lektor konservering
 Institutionen för kulturvård, Göteborgs universitet
Anders Assis, antikvarie
 Ljusdalsbygdens museum, Ljusdal

Nyckelord: handel, färger, pigment, färgämnen,
 Hälsingland

Noter

- 1 När det står indigo kan det i vissa fall även vara pigment av vejde, som vi valt att benämna vejde-indigo, se artikeln om Färgväxten vejdes användning i Sverige under 1700- och 1800-talen (Nyström & Roxvall 2018).
- 2 Den Anders Ädel, som Steinmetz hade en fordran hos, angavs bo i byn Åkern i Ljusdal. Det finns ingen med namnet Ädel skriven där, men målaren Anders Erik Ädel arrenderade mark i anslutning till den byn.
- 3 Sundell står inte angiven med ort men troligen är det Råds- och handelsmannen Olof Sundell (1770–1844) i Söderhamn (uppgifter från Lars Nylander 2016).

Tack

Studien har utförts inom ramen för projektet ”De-
 korerade interiörer i Hälsingegårdar: En holistisk
 studie av ett kulturhistoriskt världsarv”, finansierat
 av Vetenskapsrådet. Vi vill även tacka Peter
 Salomonsson vid Stockholms stadsarkiv, Publik
 och Kommunikation som hjälpt till att ta fram in-
 formation om näringsidkare i Stockholm. Tack
 också till Hälsinglands museum som bistått med
 hjälp i samband med arkivstudier.

Referenser

Fågelsjö hembygdsförening
 Gårdsarkiv, Bortom Åa: Arkivhandlingar efter
 bonden Jonas Olsson.

Hälsinglands museum

Högberg/Dahlboms arkiv: A3:3, Avräkningar
 1807–1815

Wallströms arkiv: Samlingsvolym 1715–1817,
 Olof Wallströms enka verifikationer 1817, Phar-
 macopeia Svecia

Landsarkivet i Härnösand (HLA):

HLA: Delsbo tingslags häradsrätts arkiv
 FII:8, Bouppteckningar, akt 606, Lars Fahlanders
 bouppteckning 1829

HLA: Ljusdals tingslags häradsrätts arkiv
 A1a:17, Dombok 1838–1839, Vårting 1839 § 67,
 Höstting 1839 § 45
 A1a:18, Dombok 1840, Vårting 1840 § 55, Höst-
 ting 1840 § 48
 A1a:19, Dombok 1841, Vårting 1841, § 48
 FII:9, akt 153, Per Dahlboms bouppteckning 1820
 FIII:1, akt 11, C. C. Forsbergs konkurs 1840

*HLA: Hudiksvalls stad Rådhusrättens och
 magistratens arkiv*
 FII:10 Bouppteckningar 1830–1834, Jonas Stein-
 metz bouppteckning 1834
 FVa:2 Konkursakter
 1765–1783, Petter Dahlboms konkurs 1779
 FVa:25 Konkursakter
 1842, Carl Steinmetz konkurs 1842
 FVa:30 Konkursakter
 1844, Jonas Steinmetz konkurs 1844
 FVa:31 Konkursakter
 1844, Johans Steinmetz konkurs 1844

*HLA: Söderhamns stad Rådhusrättens och
 magistratens arkiv*
 F III:4 Konkursakter (1829, 1832–1840), Apote-
 kare Lehmans konkurs 1840

HLA: Kyrkoarkiv
*Arbrå församlings kyrkoarkiv, AI:8a, Husförhørs-
 längd 1817–1824*
*Delsbo församling kyrkoarkiv, AI:9b, Husförhørs-
 längd 1816–1823*
*Ljusdals församlings kyrkoarkiv, L1a:4, Kyrko-
 räkenskaper 8/8 1826*
*Norrbo församlings kyrkoarkiv, L1b:7, Norrbo k:a
 räkenskaper 1838–1841*
*Norrbo församlings kyrkoarkiv, KI:2, Socken-
 stämmoprotokoll 1836*

Ljusdalsbygdens museums arkiv
 Carl Perssons arkiv, akt nr 693
 Ljusdals fornminnes- och hembygdsförenings
 arkiv, Priskurant från Westerbergs Tekniska
 Fabrik, Gävle

Länsmuseet Gävleborgs arkiv
 Westerbergs Tekniska Fabrik,
 L SE/X015/REA000107673,
 7 volymer (1880–1889)

Riksarkivet

Sundhetskollegium:

Apoteksvisitationer, E1 5A vol. 1–23 (1778ff)

Apoteksmatrikeln SE/RA/420608/D2D/2

Stadsarkivet Stockholm

Kryddkramhandelssocieteten SE/SSA/0066/35 D 1 (1764–1885)

kryddkramhandelssocieteten SE/SSA/0066/35 D II a 7 (1809)

Handelskollegiet SE/SSA/00147 D II a 5 (1849)

Adresskalender [http://www.stockholmskallan.se/Soksida/?advanced=1&ft=adresskalender&tab=](http://www.stockholmskallan.se/Soksida/?advanced=1&ft=adresskalender&tab=image&sorting=0&sortorder=1)
[image&sorting=0&sortorder=1](http://www.stockholmskallan.se/Soksida/?advanced=1&ft=adresskalender&tab=image&sorting=0&sortorder=1)

Webbaserade källor

<http://dellenportalen.se/orter/gamla-vagen-till-skaras><http://www.saob.se><https://sv.wikipedia.org/wiki/Kryddkräm>

Litteratur

Almqvist, Carl Jonas Love 1965: *Målaren*. Faksimilutgåva. Wilhelm Becker: Stockholm.Apotekarsocieteten 1997: *Pharmacopeia Svecia 1775*. Faksimilutgåva. Apotekarsocieteten: Stockholm.Assis, A., Nyström, I. och Palmsköld, A. 2018: Ädel målartvist 1839–1841. Forensisk undersökning av ett historiskt rättsfall. *RIG*, Temanummer Hälsingland.Björklund, B. 1973: *Järvsö förr och nu*. Förlag Järvsö kommunhistorik.Brismark, A. 2008: *Mellan producent och konsument: Köpmän, kommissionärer och krediter i det tidiga 1800-talets Hälsingland*. Uppsala: Uppsala universitet.Brismark, A. & Lundqvist, P. 2010: *Före lanthandelns tid? Förutsättningarna för och förekomsten av handel på den svenska landsbygden för 1846*. *Kommers: Historiska Handelsreformer i Norden under 1700- och 1800-**talen*. *Opuscula Historica Upsaliensia* 42. Uppsala.Brun, S. 1952: En hudiksvallshandlandes arbetsförhållanden vid slutet av 1700-talet. *Gammal Hälsingekultur. Meddelanden från Hälsinglands Fornminnessällskap*, Hudiksvall.Hanzén, J. J:son 1953: *Järvsöfolket*. Dess Järvsö kommuns bokkommitté.Heggstrand, E. (red.) 2009: *Min hand är icke begåfvad att föra en skicklig penna: Fågelsjöbonden Jonas Olssons dagbok 1851–1892, med kompletterande uppsatser. Fågelsjö hembygdsförening*.Jonsson, I. 1994: *Linodlare, väverskor och köpmän. Linne som handelsvara och försörjningsmöjlighet i det tidiga 1800-talets Hälsingland*. Uppsala: Acta Universitatis Upsaliensis.Kööhl, V. J:son, 1958: *Hälsingemarknader. Ljusnan 29/3 1958*, Bollnäs.Nylander, L. 2008: Albert Blombertsson: Liv och konst. *Hälsinglands Museum, Helsingiana*. Hudiksvall.Nyström, I. 2012: *Bonadsmåleri under lupp: Spektroskopiska analyser av färg och teknik i sydsvenska bonadsmålningar 1700–1870*. Göteborg: Studies in Conservation. Acta Universitatis Gothoburgensis. Göteborgs universitet.

Nyström, I., Thomas, J., Knutsson, J., Palmsköld, A., Thuresson, K. & Assis, A. 2016: Forensic Art History: The Anders Ädel Pigment Dispute 1839–1841. Book of abstract. In Art conference 21–25 March 2016 Gent, Belgium.

Nyström, I., Thomas, J., Friis, L., Fors, Y., Assis, A. and Thuresson, K. 2017: FORENSIC ART HISTORY: THE ÄDEL PAINTING DISPUTE 1839–1841. *Journal Conservation Science in Cultural Heritage*, N. 17-2017.Nyström, I. och Roxvall, A. 2018: Färgväxten vejdes användning i Sverige under 1700- och 1800-talen – en källöversikt. *RIG* 2–3 2018, Temanummer Hälsingland.Öhman, U.-M. 1950: Knåda marknad. *Hälsingerunor 1950*. Hälsinglands hembygds-krets.

SUMMARY

Trade with Colors in Hälsingland during the 18th and 19th centuries

This article is about the trade of painters' materials – pigments, dyes and binders – in Hälsingland during the 18th and 19th centuries. Two trading houses in Hudiksvall, one pharmacy in Söderhamn and three local utility shops in Delsbo, Färi-la and Fågelsjö are studied. The purpose is to understand how the painters were able to acquire their painting materials as well as to have an idea of the products available and the price level at that time. The empirical study material consists of church and bankruptcy documents, court and visitation records, and other archival material of various traders and pharmacists. In the conclusion we compare the results from the archive study with the paint analyses conducted in the research project called *Decorated farmhouses of Hälsingland: a holistic study of a World Heritage Site*, funded by the Swedish Research Council. The historic sources provide the opportunity to study differences and similarities in supply and range as well as where the materials more specifically were acquired. During the 18th century, dyes and pigments were sold in the pharmacies or merchants in

the town. In the 19th century, it gradually became easier to buy such materials in rural areas. The supply and the demand appear to have been high during the period. In some cases, there is evidence that individual painters acquired specific painters' materials from a particular trader. In the 18th century mainly dyes and earth pigments such as ochres was marketed in Hälsingland. In paintings from this period, we have found mainly: indigo, yellow and red dyes as well as ochres, carbon black and chalk. In the 19th century, the range of dyes, pigments and binders and other paint-related products increased. The most common pigments found in paintings from this period are litharge and red lead, yellow and red ochres, cinnabar, Prussian blue, carbon black and copper green. Although we found them in paintings, no lead-tin yellow, chrome yellow, emerald green nor synthetic ultramarine blue have been found in the archive materials.

Keywords: trade, paint, artist's pigments, dyes, Hälsingland